

VERDRONKEN DORPEN IN ZEELAND

• Het Project Verdronken Dorpen

Belangstelling voor verdronken dorpen

De belangstelling voor verdronken dorpen (en steden) is niet van vandaag of gisteren. Al in 1776 werden de restanten opgetekend van het verdronken Reimerswaal, door zijn laatste inwoners verlaten in 1631. De kerk van Nieuwlande, eveneens gelegen in het Verdronken Land van Zuid-Beveland, werd nauwkeurig onderzocht en opgetekend in 1926 en 1927. Een nieuwe impuls kwam in het begin van de jaren negentig van de twintigste eeuw. Het in 1682 verdronken Valkenisse, gelegen ten zuidoosten van Waarde (Westerschelde), was toen door erosie weer onder het slik vandaan gekomen. Vanaf 1994 konden grote delen worden ingemeten. In 1995 verschenen de eerste resultaten in boekvorm. In deze publicatie *Valkenisse en Keizershoofd* werd een voorlopige plattegrond gepubliceerd met de kerk, een deel van de kerkhofmuur, enkele huizen, een straatje van natuursteen en de dorpsput, de 'vaete'. Tijdens campagnes in 1995 en 1996 is de omgeving van de kerk, met vele tientallen skeletten, onderzocht. Ook werd de vrijwel volledige plattegrond van het

laatmiddeleeuwse kasteel van de heren van Valkenisse opgetekend.

Inmiddels behoren verdronken dorpen tot de belangrijkste 'exportartikelen' op het gebied van de Zeeuwse archeologie. Het Provinciaal Archeologisch Centrum Zeeland (nu onderdeel van de SCEZ) publiceerde een voorlopige kaart met 115 locaties van verdronken kerkdorpen in het Scheldegebied.

De journalist P. de Schipper maakte met behulp van het stadsarchief Breda, historisch-geograaf K.A.H.W. Leenders en J. Hendriks, stadsarcheoloog van Dordrecht, een lijst van enkele honderden verdronken dorpen en buurtschappen in Zeeland, Zuid-Holland en westelijk Noord-Brabant.

Kees Slager, journalist en auteur over onder andere de watersnoodramp van 1953, bepleitte in december 2000 tijdens een symposium over de Zeeuwse delta de oprichting van een monument voor de verdronken dorpen. Provinciale Staten namen dit idee over. De SCEZ kreeg vervolgens de taak een projectplan te ontwikkelen. In oktober 2001 kwam dat gereed. De stichting ontving in juni 2002 een provinciale bijdrage om het plan ten uitvoer te brengen.

« Archeologische verkenning in het verdronken land van Saeftinghe, 1951 ('Panorama').

« Gietmal, ca. 1750 gevonden op de slikken van Reimerswaal.

Fundament van de kerktoeren van Nieuwlande (1926 of 1927), gezien uit het

zuidwesten: 'De steenen zijn met wier begroeid en steken daardoor tegen de omgeving af' (foto P.J. van der Feen, 'Archief' Zeeuwsch Genootschap 1928).

• Enig idee?

De SCEZ geeft particulieren (jong en oud), organisaties, instellingen, overheden en bedrijven graag de gelegenheid om hun ideeën over de verdronken dorpen en het op te richten monument kenbaar te maken. Uitgangspunt is de gedachte en niet de uitwerking. Het idee kan worden beschreven, geschetst, gefotografeerd, gevirtualiseerd of anderszins vorm worden gegeven. Wat het kost om het idee te realiseren is minder interessant. Het gaat per slot om het idee. Wat telt is de creativiteit, het historische kader, de originaliteit, de maatschappelijke relevantie, de schoonheid

of de persoonlijke motivatie. Hoewel het niet bij voorbaat mag worden uitgesloten dat een idee realiseerbaar en betaalbaar blijkt. Ook daar houdt de SCEZ rekening mee.

In *Zeeuws Erfgoed*, de tentoonstellingsruimte en op de website van de SCEZ zal aandacht aan de ideeën en hun bedenkers worden besteed. Voor de vijf ideeën die er uitspringen is een prijs beschikbaar: een bedrag van €150 per idee. Inzenden kan tot 15 februari 2003 naar SCEZ, 'Project Verdronken Dorpen', postbus 49, 4330 AA in Middelburg, e-mail info@scez.nl.

De ideeënwedstrijd loopt gelijk op met de inventarisatiefase van het project. In deze fase worden de randvoorwaarden voor het ontwerp en de uitvoering van het

monument geformuleerd. Ook wordt een overzicht gemaakt van de (mogelijke) locaties. De afsluiting van de ideeënwedstrijd is tevens de start van de ontwerpwedstrijd. Een beperkt aantal personen, organisaties, instellingen, overheden en/of bedrijven krijgt dan de mogelijkheid om op basis van de geformuleerde randvoorwaarden een ontwerp voor het monument te maken.

De ontwerpen worden beoordeeld door een breed samengestelde en deskundige jury. De intentie is om het monument voor de verdronken dorpen te presenteren op 5 november 2003. Op 5 november 1530 was het 'Sint Felix quade Saterdach', een vloed die het aanschijn van Zeeland voorgoed veranderde.

• Het project: een monument en meer

De oprichting van een monument voor de verdronken dorpen staat centraal in het 'Project Verdronken dorpen'. Het monument moet herinneren aan en verwijzen naar de verdronken dorpen als een herkenbaar onderdeel van de Zeeuwse geschiedenis en het Zeeuwse culturele erfgoed. Maar er is meer.

Het gaat ook om de verdieping van de kennis over de verdronken dorpen, de samenhang tussen het monument en de overgebleven roerende en onroerende relictten van de verdronken dorpen en de coördinatie en afstemming van bestaande en nog te ontwikkelen projecten en activiteiten die een raakvlak met het thema van de verdronken dorpen hebben. Het project richt zich op de overheden, de particuliere erfgoedorganisaties en de inwoners van Zeeland. De overheden - provincie, gemeenten en waterschappen - zijn de huidige beheerders van de verdronken dorpen. Ze zijn in zeker opzicht de rechtsopvolgers van de eertijds verantwoordelijke overheden. De particuliere erfgoedorganisaties houden zich passief en actief bezig met aspecten van de geschiedenis van de verdronken dorpen. De inwoners tenslotte leven in de nabijheid van verdronken dorpen. Hoe leefden hun voorgangers in die nabije, verdronken dorpen?

Om het project in goede banen te leiden heeft de SCEZ een projectgroep ingesteld. Hierin hebben onder andere vertegenwoordigers zitting van het Zeeuws Archief, het Zeeuws Museum, de Zeeuwse Bibliotheek, Scoop en de stichting Kunstuitleen Zeeland. Projectleider is Wim Scholten. De projectgroep toetst de verschillende plannen en ideeën en heeft ook een platformfunctie. Naast de projectgroep is er een (interne) werkgroep met medewerkers van de verschillende sectoren. Jan Kuipers, de documentalist van de SCEZ, neemt hierin een belangrijke plaats in. Hij zorgt voor verwerking van de onderzoeksresultaten en actualiseert en vervolledigt de documentatie.

Monument

Een monument kan verwijzen naar verschillende dingen. In zijn oorspronkelijke betekenis (monument is afgeleid van het Latijnse *monere*, herinneren) staat het voor een gedenkteken een beeld, een plaquette, een gebouw, een ruimtelijk object, een plastiek dat is opgericht ter herinnering aan een persoon, een gebeurtenis, een gegeven of een idee. In deze betekenis

is er in Zeeland nog geen monument voor de verdronken dorpen. Er zijn wel monumenten die herinneren aan de watersnoodramp van 1953, zoals het beeld 'houden jongens' in Colijnsplaat of monumenten die zijn opgericht in het kader van de droogmaking van Walcheren en de Deltawerken. Monument in een afgeleide, modernere betekenis staat ook voor een roerend of onroerende goed dat bij wet als monument is erkend. In die betekenis heeft Zeeland wél een monument voor een verdronken dorp, namelijk de plek en de omgeving van het verdronken dorp Valkenisse. Die plek is per 15 januari 2001 als zodanig erkend en dus beschermd. Tenslotte is er ook de persoonlijke interpretatie van het begrip monument. In die betekenis kan het voor heel veel staan en hoeft het ook niet persé 'monumentaal' te zijn. De aandacht in de media over het project heeft reeds geleid tot spontane suggesties voor het op te richten monument. In een brief van het College van Burgemeester en Wethouders van de gemeente Schouwen-Duiveland worden twee locaties voor het monument gesuggereerd: de Plompe Toren van het verdronken dorp Koudekerke, aan de rand van het verdronken Zuidland van Schouwen, en de caissons bij Ouwkerk, die in 1953 zijn gebruikt bij de sluiting van het dijkgat aldaar. In de rapportage *Landschapvisie Zeeland*, opgesteld door Bureau H+N+S in opdracht van Het Zeeuwse Landschap en de Zeeuwse Milieufederatie, wordt gesuggereerd het monument in de vorm van een landartproject te realiseren. Het College van Burgemeester en Wethouders van de Gemeente Reimerswaal tenslotte heeft laten weten dat het grondgebied van de gemeente bij uitstrek de plaats is waar het monument opgericht zou moeten worden. De gemeente ontleent haar naam aan de enige verdronken stad van Zeeland. Er is bewust niet gekozen voor het bij voorbaat, dat wil zeggen bij aanvang van het project, begrenzen of strikt formuleren van het begrip monument. Daardoor ontstaat er ruimte voor minder voor de hand liggende suggesties als bijvoorbeeld de oprichting van een 'virtueel' monument of de oprichting van meerdere 'fysieke' monumenten die in samenhang 'hét' monument zouden kunnen gaan vormen. Richtinggevend is dat verdronken dorpen overal in Zeeland te vinden zijn, dat het monument door de verschillende doelgroepen begrepen en gewaardeerd wordt en dat het gerelateerd kan worden aan bestaande of nieuw te ontwikkelen presentaties en activiteiten. Bovendien zullen menselijke getuigenissen als archivalia en (gebruiks)voorwerpen direct of indirect een rol moeten spelen.

Presentaties in musea

Het monument voor de verdrinken dorpen zal zijn waarde deels ontleen aan de (permanente) presentaties die ermee verband houden. Een deel daarvan is reeds gerealiseerd of in ontwikkeling. Een ander deel zal nog moeten worden ontwikkeld. De SCEZ heeft zich georiënteerd en een eerste inventarisatie van de mogelijkheden gemaakt.

Het Zeeuws Museum in Middelburg is momenteel gesloten, maar in het recente verleden zijn gedachten ontwikkeld rondom het thema 'Veranderende Kustlijnen'. Binnen dit thema werd ook gedacht aan de verdrinken dorpen. Het ligt voor de hand dat in de vaste presentatie van het nieuw te openen Zeeuws Museum de verdrinken dorpen aan bod zullen komen.

Ook het Museum voor Zuid- en Noord-Beveland in Goes is momenteel gesloten. De verdrinken dorpen in de regio Zuid- en Noord-Beveland krijgen in de plannen voor de herinrichting van het Goese museum een zwaar accent. Het verdrinken dorp Valkenisse fungeert daarbij als *pars pro toto*.

Het Streekmuseum De Meestof in Sint-Annaland is het museum voor Tholen en Sint-Philipsland. Het verdrinken Reimerswaal ligt net ten zuiden van Tholen. In de huidige presentatie wordt hier beperkt aandacht aan besteed. Objecten met betrekking tot het verdrinken land van Philipsland bevinden zich in depot. Er zijn goede mogelijkheden om de bestaande presentatie te vernieuwen en uit te breiden.

Het bezoekerscentrum Saeftinge in Emmadorp informeert over het verdrinken land van Saeftinghe en raakt zijdelings het onderwerp van de verdrinken dorpen.

De Plompe Toren op Schouwen-Duiveland is het enige bouwwerk dat herinnert aan het verdrinken Koudekerke op Schouwen. De kleine, vrij toegankelijke presentatie in de Toren geeft informatie over geschiedenis en natuur. Het Museum voor Landschapsgeschiedenis is een initiatief van Het Zeeuwse Landschap. Het is er (nog) niet, maar ideeën daaromtrent zijn, deels in rapportvorm, wel aanwezig. Ontstaan en verandering van het landschap, het *Leitmotiv* van het museum, hebben een duidelijk raakvlak met de verdrinken dorpen. Een permanente presentatie in de vorm van een museum, een bezoekerscentrum of een informatiecentrum dat geheel aan de verdrinken dorpen is gewijd is denkbaar, maar nooit serieus onderzocht.

• Wat is een dorp en wanneer is het verdrinken?

Het begrip 'verdrinken dorp' is niet zo simpel als het lijkt. Immers: wat is precies een 'dorp'? Volgens een bekende omschrijving is een dorp 'kleiner dan een stad en groter dan een gehucht'. Maar wat is dan een stad, en wat een gehucht? In historisch opzicht is een dorp een nederzetting zonder muren, poorten en grachten, aldus de dikke Van Dale. Maar ook die omschrijving is niet erg accuraat. Een dorp als Dreischor op Schouwen-Duiveland heeft óók een ringgracht, al ligt deze om het kerkterrein en is het eerder een sloot dan een gracht. En over de bestuurlijke en rechtshistorische verschillen tussen dorpen en steden rept Van Dale niet.

Het criterium voor het 'Project Verdrinken Dorpen' van de SCEZ is als volgt: onder verdrinken dorpen worden kerkdorpen verstaan, die als gevolg van vloed zijn verwoest of verlaten. Ook bepaalt het project zich tot de verdrinken dorpen binnen de provinciegrenzen van Zeeland, hoewel er in het aangrenzende Vlaanderen, Noord-Brabant en Zuid-Holland ook genoeg te vinden zijn. Nederzettingen zonder kerk worden tot de gehuchten of

buurtschappen gerekend, waarvan er in de loop van de achter ons liggende eeuwen eveneens vele zijn verdrinken. Op de lijst van verdrinken dorpen vinden we ook enkele middeleeuwse stadjes, zoals (Oud-)IJzendijke, dat destijds echter tot Vlaanderen behoorde. De enige volwaardige Zeeuwse verdrinken stad is Reimerswaal, gelegen ten zuiden van Tholen in het Verdrinken Land van Zuid-Beveland. Een flink deel van Reimerswaal ligt tegenwoordig veilig onder het talud van de Oesterdam.

Verdrinken of verlaten

We noemen dorpen 'verdrinken' wanneer ze als gevolg van vloed zijn verwoest of verlaten. Ook hier zijn weer grensgevallen te onderscheiden. Sommige dorpen zijn namelijk eerst verlaten en vervolgens door de zee ingepalmd, zoals Westenschouwen, ook bekend als Paelvoetseinde. Het was lang het beroemdste 'verdrinken' dorp van Zeeland, door de fraaie sage van de 'meermin van Westenschouwen', wier echtgenoot de befaamde vloek uitsprak: *'Westenschouwen, 't zal je rouwen / dat je genomen hebt m'n vrouwe / Westenschouwen zal vergaan, / alleen de toren zal blijven staan'*.

Maar het dorp ging verloren door het tegenovergestelde van overstroming, namelijk verzanding. De haven van het eens welvarende vissersdorp slibde snel dicht in het begin van de zestiende eeuw; bij Burghsluis groef men nadien een nieuwe haven. Westenschouwen is dus eigenlijk geen verdrinken dorp, maar eerder een *wüstung*: een verlaten of gereduceerde nederzetting. Wel werd de havenbuurt later door het wijken van de kust door de zee opgeëist; restanten komen nu en dan onder het strand tevoorschijn (zie ook elders in deze special, bij 'Nieuw onderzoek'). En de toren is óók niet blijven staan. Hij werd afgebroken in 1845.

Voorlopers

De Zeeuwse verdrinken dorpen dateren uit de latere Middeleeuwen, maar voorlopers zijn er ook geweest. In de Romeinse tijd zien we tenminste twee plaatsen

Ensemble van
aardewerkvondsten
uit het verdrinken
Reimerswaal
(jaren '70,
20ste eeuw).

die we kunnen associëren met het latere begrip dorp. Ze lagen bij Domburg en in de Oosterschelde ter hoogte van Colijnsplaat (Noord-Beveland). De laatstgenoemde heette vermoedelijk Ganuenta. Beide plaatsen hadden tempels, gewijd aan de godin Nehalennia. De resten van deze nederzettingen liggen nu in het water. In zekere zin zijn ze dus 'de eerste verdrinken dorpen van Zeeland'. Uit de vroege Middeleeuwen kennen we Walichrum, gelegen bij Domburg en Scaltheim op Schouwen. Walichrum, tussen 550 en 850 na Chr. een belangrijke handelsnederzetting, werd geplunderd door de Noormannen en later opgeëist door de zee. Van Scaltheim is de exacte ligging onbekend.

*Kaart uit 1805 met
'resten van het oude
Westen Schouwen'
op het strand en
landinwaarts het
(latere) kerkdorp,
nog mét toren
(Nationaal Archief).*

• Een lijst van verdrinken dorpen in Zeeland

'Verdrinken dorpen' vormen een heel dynamisch fenomeen. De hier gepresenteerde lijst en de bijbehorende kaart zijn alweer aan enige aanvulling en wijziging toe. De lijst op basis waarvan de kaart tot stand kwam is gemaakt door Leida Goldschmitz-Wielinga (AWN) met de bedoeling een basis voor nader onderzoek te verschaffen. Hoewel aan een bijstelling wordt gewerkt, geven kaart en lijst toch een welkom globaal overzicht van de verdrinken kerkdorpen in onze contreien.

Bij het samenstellen van de lijst is een aantal uitgangspunten gehanteerd. Opgenomen zijn:

- Nederzettingen of dorpen waarvan uit administratieve gegevens (vaak kerkelijke archieven) bekend is dat ze een kerk hadden. Kapeldorpen, buurtschappen en gehuchten zijn niet opgenomen.
- Kapeldorpen waarvan de kapel later verheven is tot parochiekerk.
- Dorpen die langdurig (vele tientallen jaren) geïnundeerd zijn geweest en later op dezelfde of bijna dezelfde plaats werden herbouwd.
- Dorpen die bedreigd werden door de zee (kustafslag) en daarom landinwaarts werden verplaatst.
- 'Gedeeltelijk verdrinken' en daardoor verlaten dorpen.

Ter aanvulling is, indien bekend, het jaar waarin een dorp verdronk, buitengedijkt of verlaten werd, achter de naam vermeld. Op de kaart is ook aangegeven of een dorp verdween door een stormramp, door militaire inundaties of door beide oorzaken.

Sommige dorpen zijn meerdere malen 'verdrinken' en elders weer opgebouwd; vaak staat er dan het voorvoegsel 'Oud' voor. Van veel dorpen is de exacte ligging niet bekend omdat deze archeologisch of anderszins (nog) niet is aangetoond; op de kaart duidt een vraagteken een dorp aan waarvan de vermoedelijke ligging slechts onder groot voorbehoud kan worden aangegeven.

Uiteraard blijven er nog twijfelgevallen over. Soms is er in de bronnen sprake van een 'stad' met marktrechten, maar wordt niet over een kerk gesproken.

In de veronderstelling dat zo'n 'stad' (dorp?) toch wel een kerk gehad zal hebben is de plaats dan toch opgenomen. Tenslotte is - uiteraard - de verdrinken stad Reimerswaal ook op de lijst gezet.

- 1 : Bommenee (1682; verlaten in 1684)
- 2 : Claeskynderkerke (1570)
- 3 : Westenschouwen (16de eeuw)
- 4 : Clauskinderen (Claeskerke, Oostkerke) (1511)
- 5 : Coudekerke (1550-1600 buitengedijkt)
- 6 : Zuidkerke (1542 buitengedijkt)
- 7 : Brieskerke (1542 buitengedijkt)
- 8 : Westkerke (voor 1500)
- 9 : Oudekerke (vml. voor 1500)
- 10 : Sint-Jacobskerke (voor 1500)
- 11 : Rengerskerke (1662)
- 12 : Simonskerke (1534)
- 13 : Borrendamme (1642)
- 14 : Philipskerke (1532)
- 15 : Moggershil (1570)
- 16 : Stevenesse (1509)
- 17 : Welle (1530)
- 18 : Soecke (Houcke, Dijkhoeke, 's Gravenhoecke) (1530)
- 19 : Weele (1530)
- 20 : Campen (1530/1532)
- 21 : Soelekerke (Soetelinkskerke) (1530/1532)
- 22 : Oud-Wissenkerke (voor 1352)
- 23 : Oud-Wissenkerke (1530/1532)
- 24 : Geersdijk (1530/1532)
- 25 : Oud-Kortgene (1530/1532)
- 26 : Nieuw-Hamerstede (Edekinge?) (1530)
- 27 : Emelisse (1530/1532)
- 28 : Oud-Cats (Subburchdijk) (1530)
- 29 : Oud-Hamerstede (1304)
- 30 : Offliet (Ghrutersdijk?) (na 1460)
- 31 : Hongersdijk (1334, 1551)
- 32 : Oostkerke (1334)
- 33 : Westkerke (1377)
- 34 : Oud-Arnemuiden (1440)
- 35 : Welzinge
- 36 : Oud-Westkapelle
- 37 : Tewijk (1530/1532)
- 38 : Sint-Katherijnekerke (1530/1532)
- 39 : Oostkerke (1530/1532)
- 40 : Monster (1530/1532)

- 41 : Westkerke (Raaskerke)
- 42 : Wolfertsdorp (1530)
- 43 : Coudorpe
- 44 : Oud-Everinge (twee)
- 45 : Nieuw-Everinge (1530)
- 46 : Stuivezand (begin 15de eeuw)
- 47 : Bakendorp (1530-1532)
- 48 : Vinninghe (kerk begin 16de eeuw afgebroken)
- 49 : Oostende (1520/1532)
- 50 : Kouwerve (1530/1532)
- 51 : Duvenee (1530/1532)
- 52 : Lodijke (1530/1532)
- 53 : Reimerswaal (1631)
- 54 : Nieuwkerke (1530/1532)
- 55 : Assemansbroek (Broek)
- 56 : Kroke (1530/1532)
- 57 : Steelvliet (Steenvliet)
- 58 : Hinkelenoord (1552)
- 59 : Agger (1552)
- 60 : Ouderdinge (1530/1532)
- 61 : Everswaard (1530)
- 62 : Schoudee (1530/1532)
- 63 : Mare (1530)
- 64 : Nieuwlande (1530/1532)
- 65 : Oud-Krabbendijke (1530)
- 66 : Tolsende (1530/1532)
- 67 : Nieuwkapelle (17de eeuw)
- 68 : Valkenisse (1682 buitengedijkt)
- 69 : Oud-Rilland (1530)
- 70 : Oud-Bath (1552)
- 71 : Saefinghe (1175)
- 72 : Stampert
- 73 : Casuele
- 74 : Weele (St. Marie)
- 75 : Namen (1715/1717)
- 76 : Sint-Laureijs (na 1530)
- 77 : Oud-Hontenisse (1530)
- 78 : Aandijke (1584)
- 79 : Saemslach/Genderdi
- 80 : Oud-Othene (Noten)

- e (1530/1532)
 de helft 15de eeuw)
 30)
 7de eeuw)
 70)
 in 17de eeuw
 1 buitengedijkt)
 32)
 2)
 532)
 ecke) (1530)
 (1530/1532)
 532)
 32)
 532)
 1530)
 2)
 eeuw)
 tengedijkt)
 580)
 08/1509)
 ik
 i) (1586)
- 81 : Triniteit (1584/1585)
 82 : Beoostenbly
 83 : Peerboom (1488 mil. inund. en 1493 stormramp)
 84 : Sint-Janscapelle
 85 : Moerkerke (eind 15de, begin 16de eeuw)
 86 : Niekerke (1393, 1488)
 87 : Steelant (1488)
 88 : Hughersluis (1492)
 89 : Hertinghe (1488)
 90 : Koudekerke (1375)
 91 : Willemskerke (1488 stormvloed en mil. inund., 1586 inund.)
 92 : Vreemdijke (Vroondijk) (1488 storm en inund., 1601 storm)
 93 : Pakinghe (Sint-Laureinskerke) (1214/eind 14de eeuw)
 94 : Wevelswaele (1375/1376, 1404)
 95 : De Piet (Ter Piete, Pieta, Pieten) (1375)
 96 : Boterzande (1375/1376)
 97 : Hughevliet (1404)
 98 : Gaternesse (1570)
 99 : Oud-IJzendijke (1437)
 100: Elmare (1375)
 101: Sint-Nicolaas in Varne (1377)
 102: Oostmanskerke (1404)
 103: Schoondijke (1583/1585)
 104: Nieuwerkerke (1570 en mil. inund., 1583)
 105: Sint-Catharina (Sint-Cathelijne) (1375/1376 en 1583)
 106: Coxie (1477, 1583)
 107: Hannekenswerve (storm en mil. inund., voor 1660)
 108: Nieuwvliet (16de eeuw)
 109: Oostende (voor 1516)
 110: Westende (voor 1516)
 111: Reimersdorpe (Remboudsdorpe) (voor 1516)
 112: Waterdunen (voor 1516)
 113: Avenkerke (voor 1516)
 114: Schoneveld (1375)
 115: Sint-Lambert-Wulpen (1516)

• Vloeden, perioden, regio's

De middeleeuwse verdrinken dorpen zijn verweven met andere grote thema's in de Zeeuwse geschiedenis: het verhaal van inpolderingen én van landverlies door reeksen vloeden en militaire inundaties. Deze thema's zijn weer verweven met West-Europese macro-ontwikkelingen zoals de bevolkingsexplosie in de twaalfde eeuw. Sinds ongeveer 1150 zien we in Zeeland talrijke ambachtsheerlijkheden en parochies ontstaan. Belangrijke stormvloeden grepen plaats in 1014 en 1134; de laatste luidde grootscheepse bedijkingsactiviteiten in. Het hele veengebied tussen Maas en Schelde was verdwenen, kerneilanden waren overgebleven. Bedijkingen en overstromingen in de nu volgende periode hadden wederkerige effecten. Gevolg van de inpolderingsprojecten was een afnemende komberging voor het zeewater, dat hierdoor de zeearmen en getijgeulen dieper uitschuurde. Gecombineerd met de bekende 'moertering' (turfsteken) en inklinking van de bodem was dit een garantie voor nieuwe rampspoed. De veertiende en vijftiende eeuw kampten dan ook met aanzienlijk landverlies door stormvloeden: tussen 1134 en 1530/32 waren dat er meer dan 45! Zo ontstond als gevolg van de stormvloed van 1375 de Braakman en werd de Westerschelde sterk verruimd.

De schatzoeker had de vijf menselijke onderkaken aan tandartsen of studenten willen verkopen.

Drastische veranderingen

De vloeden van 1530 ('Sint-Felix quade Saterdag' op 5 november) en 1532 wijzigden drastisch het geografische beeld van Zeeland. Door deze vloeden gingen Noord-Beveland tot 1598, het land van Borsele tot 1616, Sint-Philipsland tot 1645 en de Brede Watering Beoosten Yerseke (het huidige Verdrinken Land van Zuid-Beveland) grotendeels voor altijd verloren. Ook na 1530/32 ging het vaak mis, zoals tijdens de Allerheiligenvloed in 1570 en de vloed op 26 januari 1682, toen in Zeeland 161 polders inliepen. Een anonieme briefschrijver meldde dat op 26 januari 1682 de 'wilde ocean' in heel Zeeland onnoemelijke schade had aangericht. In Vlissingen waren er 'zulke gaten in de muren, in de straten, ja zelfs in de kaaien, dat men dat nauwelijks schrijven kan'. Zelfs de doden waren 'uit de graven gewekt en weggedreven op de kerkhoven'. Voor het ten zuidoosten van Waarde gelegen Valkenisse, nu als enige van de Zeeuwse verdrinken dorpen een beschermd archeologisch monument, betekende 1682 het einde. De kerktoeren van het Zuid-Bevelandse dorp diende nog als baken voor de scheepvaart, tot hij in 1750 instortte. Zo'n desolate toren was een min of meer vertrouwd beeld vanaf de Zeeuwse wateren. Enkele torens van verdrinken plaatsen hielden stand tot de dag van vandaag: die van Kortgene op Noord-Beveland, mét een herbouwde kerk, en de Plompe Toren van het verdrinken Koudekerke op Schouwen.

PZC 19/6/97

Illegaal onderkaken rapen uit 'geldnood'

van onze verslaggever

WAARDE - Vijf menselijke onderkaken en oude muntjes. Dat was de buit van een 32-jarige man uit Rotterdam na een dagje illegaal 'schatzoeken' op het Verdrinken Land van Valkenisse. De man verklaarde bij de politie dat hij de kakken 'uit geldnood' aan tandartsen of studenten had willen verkopen.

Dinsdagavond laat wist de politie de man bij de schorren van Waarde, een beschermd natuurgebied, in de kraag te vatten. M. Megens, jachtopzichter en buitengewoon opsporingsambtenaar in de gemeente Reimerswaal: "Dinsdagochtend kreeg ik een melding dat daar iemand met een detector aan het speuren was. Dat is daar verboden. Nadat ik daar aankwam verdween hij rond kwart over tien uit het zicht. Ik denk dat hij is gaan slapen, want hij had een slaapzak bij zich. Pas tegen de avond verscheen hij weer in beeld. Vervolgens heb ik hem met twee agenten opgewacht, achter de zeedijk. Daar konden we hem aanhouden toen hij naar huis wilde gaan." Tegen de Rotterdammer is proces verbaal opge maakt.

foto Dirk-Jan Gjeltema

• Groef Moggershil zijn eigen graf?

Er zijn aanwijzingen dat de bewoners van Moggershil ijverig hebben meegewerkt aan hun eigen ondergang. Moggershil, één van de vele verdronken Zeeuwse dorpen, lag in het noordwesten van Tholen, ongeveer op de grens van de voormalige gemeenten Stavenisse en Sint-Annaland. Het gebied is als eilandje ingepolderd in 1419. Het naar Zeeuwse begrippen jonge dorp Moggershil overstroomde in 1509, 1530/32 en ging definitief verloren bij de Allerheiligenvloed van 1570. Herdijking van een (kleinere) Moggershilpolder vond pas plaats in 1660; het dorp werd echter geen nieuw leven ingeblazen.

Volgens de wapenkaart van Smallegange uit 1696 voerde het wapen van de heerlijkheid een turfsteker en zes turven, hetgeen wijst op beoefening van de beruchte 'moertering': het turf- en darinkdelven (darink is veen). Men moerde zowel binnen- als buitendijks om brandstof (turf) te verkrijgen, maar vooral ook ten behoeve van de 'selnering' of zoutwinning c.q. -raffinage. De dekkende kleilaag werd hierbij verwijderd, waarna het veen werd afgestoken. Vooral de buitendijkse moertering leverde groot gevaar op voor de kustverdediging. Al sinds de dertiende eeuw poogde de overheid er paal en perk aan te stellen; in 1515 werd het darinkdelven door Karel V geheel verboden. Nog minstens een eeuw moeten de Zeeuwen nadien voortgedolven hebben, incidenteel ging het door tot in de twintigste eeuw. Buitendijkse sporen van moertering bij Moggershil waren tot zeer recent te zien, evenals bijvoorbeeld bij het verdronken Valkenisse.

De Moggershillenaars ondergroeven dus waarschijnlijk hun eigen heem met het darinkdelven. Mede hierdoor spoelde Moggershil tussen 1509 en 1570 van de kaart.

Moggershil en omgeving op een 17de-eeuwse kaart.

Helemaal of een beetje verdwenen

Sommige verdronken landen in Zeeland zijn vrijwel helemaal verdwenen: het Zuidland van Schouwen bijvoorbeeld, of het (schier)eiland Stuivezand bezuiden Baarland (Zuid-Beveland).

Van het Zuidland is vrijwel niks over. Eens was het een tot vier kilometer brede strook polderland met vele dorpen, nu ligt er de plaatselijk vijfenveertig meter diepe stroomgeul de Hammen. Het Zuidland ging verloren tussen 1475 en 1650. Het enige opvallende restant van de vele dorpen hier is de monumentale kerktoren van Koudekerke, de 'Plompe Toren', nu een bezoekerscentrum van Natuurmonumenten.

Andere verdronken landen bestaan nog als schorren en slikken die bij vloed hooguit gedeeltelijk onderlopen, zoals het Verdronken Land van Saeftinghe in de Westerschelde; weer andere zijn herdijkt en opgenomen in nieuw polderland.

In de monding van de Westerschelde lagen eens de eilanden Wulpen, Schoneveld en Koezand, die nu geheel zijn verdwenen en waarvan ook geen archeologische sporen resteren. Aan het in 1375 verdronken Schoneveld herinnert nog de Schoneveltsbank. Koezand verdween in 1570 met Wulpen in de golven. Meer naar het oosten liggen de Hooge Platen, een natuurgebied van slikken

en zandplaten dat deel uitmaakte van de in 1775-1778 bedijkte Hoofdplaatpolder. Ten oosten van Terneuzen vinden we sporen van het verdronken Othene en Oud-Hontenisse. In het meest oostelijke deel van de Westerschelde ligt het Verdronken Land van Saeftinghe. Het dankt zijn ontstaan voor een belangrijk deel aan militaire inundaties in 1584/1585, tijdens de Opstand tegen Spanje. In dit grootste brakwaterschorrenged van West-Europa vinden we naast belangrijke prehistorische vondsten sporen van verdronken middeleeuwse dorpen als Weele en Saeftinghe. Vóór de noordoever van de Westerschelde ligt bij Waarde het in 1682 verdronken Valkenisse, met oostelijk daarvan het verdronken Rilland.

In de Oosterschelde, ten noorden van de herdijkte oostelijke 'staart' van Zuid-Beveland, vinden we het Verdronken Land van Zuid-Beveland, ontstaan in 1530/32. Het is een weids gebied van stroomgeulen, ondiepten, slikken en wat schorren, waarin behalve de in 1631 definitief verlaten stad Reimerswaal archeologisch waardevolle verdronken dorpen liggen, zoals Nieuwland en Tolsende. Eveneens in de Oosterschelde, benoorden Noord-Beveland, lag het eiland Orizand, verdronken in 1639.

• Nieuw onderzoek

Doel van het huidige en toekomstige onderzoek is het verzamelen en vastleggen van alle mogelijke gegevens over de verdronken dorpen in Zeeland. Deze worden geregistreerd in een database, die aanleiding zal geven tot meer en meer diepgaand wetenschappelijk onderzoek. Zo'n databank en het eruit voortvloeiende onderzoek betekenen ook uitbreiding en aanvulling van de bestaande instrumenten voor archeologisch beleid van gemeenten, provincie en het rijk.

Het nieuwe onderzoek in het kader van het Project Verdronken Dorpen zal gericht zijn op het verzamelen van nieuwe informatie met betrekking tot o.a. ligging en omvang van de dorpen en de aard en waarde van de aanwezige sporen. Van tientallen verdronken dorpen is de ligging namelijk maar bij benadering bekend.

Een deel van het onderzoek betreft historische bronnen en oude kaarten. De bronnen zullen vooral informatie kunnen geven over de geschiedenis van een dorp en zijn bewoners, noodzakelijke informatie die uit archeologisch onderzoek niet zo gemakkelijk af te leiden is.

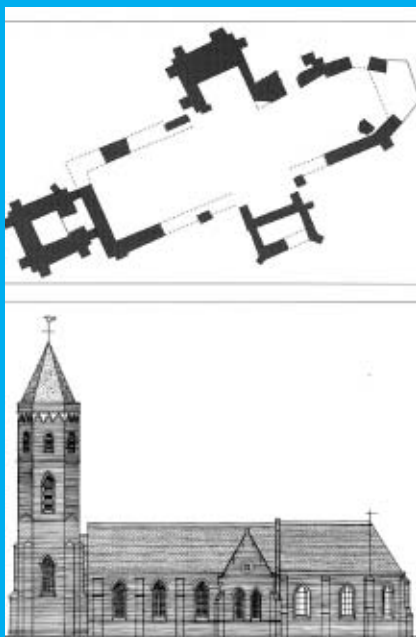
Voor dergelijk historisch onderzoek is de steun van (amateur)historici onontbeerlijk.

Een klein deel van het archeologisch onderzoek zal bestaan uit het bestuderen van luchtfoto's van de Royal Air Force uit de Tweede Wereldoorlog, op zoek naar aanwijzingen voor archeologische resten op locaties waar verdronken dorpen vermoed worden. Landelijk is de

• Monumentenzorg in de praktijk: de kribben van Valkenisse

Als deze *Zeeuws Erfgoed* verschijnt is Rijkswaterstaat nog volop bezig met fysieke beschermingsmaatregelen van het natuurmonument het Schor van Waarde en het daarbij gelegen, in 1682 verdrongen dorp Valkenisse. Er worden ter plaatse twee 'kribben' aangelegd om de erosie van schor en voorliggend slik tegen te gaan. De kribben zijn stenen strekdammen met een gemiddelde hoogte van 2,5 meter en een lengte van 600 tot 800 meter. Men verwacht dat door de aanwezigheid van de kribben aan weerszijden van het verdrongen dorp niet alleen de erosie zal stoppen, maar dat ook het slik wordt opgehoogd tot de dammen grotendeels onzichtbaar worden. De resten van Valkenisse verdwijnen dus eveneens onder een laag slib, zo is de bedoeling.

De aanleg vormt een extra project binnen het natuurcompensatieprogramma Westerschelde, waarin natuurontwikkeling wordt gecombineerd met behoud van lokale cultuurwaarden. De kribben zullen naar verwachting voorjaar 2003 klaar zijn.

*Reconstructie (door B. Oele)
van de kerk van Valkenisse.*

Stichting CAIRN bezig om de collectie luchtfoto's te behouden en toegankelijk te maken. Blijkens een kort vooronderzoek zijn er resten van verdrongen dorpen zichtbaar op een aantal van deze foto's.

Veldonderzoek

Het archeologisch veldonderzoek kan door de SCEZ op verschillende manieren uitgevoerd worden. Het zal voornamelijk bestaan uit verkennend onderzoek door middel van boringen en veldkartering. Bij deze vorm van onderzoek wordt met name ondersteuning en hulp gevraagd van amateur-archeologen. Het uit te voeren veldonderzoek zal met name gericht zijn op de volgende aspecten:

- Het begrenzen en waarderen van bekende ARCHIS-vindplaatsen van verdrongen dorpen, zodat deze vindplaatsen met een waardebeoordeling op de

Archeologische MonumentenKaart (AMK) opgenomen kunnen worden (ARCHIS is de landelijke archeologische database, beheerd door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB)).

- Het nader begrenzen van AMK-terreinen van verdrongen dorpen, waarvan slechts een deel (kerkfundering, kerkhof enz.) op de AMK staat.
- Inventarisatie en begrenzing van terreinen waarin resten van verdrongen dorpen worden vermoed op grond van het historisch en luchtfoto-onderzoek; aansluitend waardering voor opname op de AMK.
- Inventarisatie van terreinen die bij toeval ontdekt worden, begrenzing van de omvang van de aanwezige resten en waardering voor de AMK.

Door toevalsvondsten beschikken we op dit moment over nieuwe gegevens voor de ligging van vermoedelijk Koudekerke in West Zeeuws-Vlaanderen, Vinninghe op Zuid-Beveland en Edekinge op Noord-Beveland.

Grensoverschrijdend project 'Verdwenen cultuurlandschappen'

Naast het door de SCEZ in het kader van het project uit te voeren onderzoek wordt er in de provincie door diverse archeologische adviesbureaus en bedrijven

*Verdrongen landen
van Rilland en
Saefinghe, midden
17de eeuw (Visscher-
Romankaart).*

*Schatgraversputten in
Valkenisse, 1999.*

*Voetschotel, gevonden
in Valkenisse.*

Colofon

Special Verdrongen
Dorpen in Zeeland is
een uitgave van de
Stichting Cultureel
Erfgoed Zeeland.

samenstelling

Jan Kuipers
met bijdragen van
Robert van
Dierendonck,
Leida Goldschmitz,
Henk Hendrikse,
Hans Jongepier en
Wim Scholten

contactpersoon

Wim Scholten

foto's

Stichting Cultureel
Erfgoed Zeeland,
tenzij anders vermeld
opmaak
decreet,

Ramon de Nennie,
Middelburg
druk

Verhage & Zoon,
Middelburg

Stichting Cultureel
Erfgoed Zeeland
Postbus 49 4330 AA
Middelburg

Bezoekadres

Groenmarkt 13
Telefoon 0118-670870
Fax 0118-670880
Internet www.sceez.nl
E-mail info@sceez.nl

 Stichting
Cultureel
Erfgoed
Zeeland

onderzoek uitgevoerd op locaties waar verdrongen dorpen
gelegen zijn of vermoed worden.

Onlangs is een grensoverschrijdend onderzoeksproject
opgestart, uitgevoerd door een samenwerkingsverband van
de Rijksuniversiteit Gent, de Universiteit van Wageningen
met medewerking van de SCEZ. Dit project met de titel
'Verdwenen cultuurlandschappen in het grensgebied van
Vlaanderen en Nederland' heeft als onderzoeksgebied
West Zeeuws-Vlaanderen en aangrenzend Belgisch
Vlaanderen. In het kader van dit project wordt ook
onderzoek gedaan naar de ligging van verdrongen dorpen

in dit gebied in hun historische, historisch-geografische en
archeologische context.

De bij deze en andere onderzoeken verworven gegevens
worden vanzelfsprekend toegevoegd aan de database.

Restanten van Westenschouwen

Met onze verdrongen dorpen worden we steeds
opnieuw geconfronteerd. Zo kwam er onlangs een
melding dat de restanten van de middeleeuwse havenbuurt
van (Oud-)Westenschouwen door de stroming weer
blootspoelden. Op 10 oktober verrichtte de SCEZ
waarnemingen en boringen. Aangetroffen werden diverse
houten palen, een bakstenen funderingsrestant, afvallagen
met daarin 15de-eeuwse aardewerkscherven, botten,
leer- en textielresten. Op basis van boringen en eerdere
waarnemingen uit de jaren negentig is de omvang van de
nederzetting geschat. Deze bedraagt, voorzover nu bekend,
ongeveer 300 x 50 meter. De oostelijke begrenzing
bevindt zich op ongeveer 85 meter vanaf de duinvoet.
Het noordelijke gedeelte is nog grotendeels bedekt met
strandzand, maar spoelt ook steeds verder bloot.
Een boring is gezet door de afvallagen. Daaruit bleek dat
deze nog bijna een meter dik zijn. Getracht wordt om op
korte termijn zoveel mogelijk te documenteren.

• 'Zeeuwse' replica's in Raversijde

Behalve Zeeland hebben niet alleen Noord-Brabant,
Zuid-Holland en andere gewesten hun verdrongen
dorpen, maar ook Vlaanderen. Archeologische medewer-
kers van de SCEZ en leden van de AWN afdeling Zeeland
brachten op 27 juli een bezoek aan het
'middeleeuws weekend' in het Domein Raversijde (ten
zuiden van Oostende, België). Deze locatie omvat naast
een onderdeel van de Atlantikwall en het Memoriaal Prins
Karel een reconstructie van het verdwenen
middeleeuwse vissersdorp Raversijde. De geschiedenis en
historisch-geografische ontwikkeling van dit dorp is goed
te vergelijken met het verdwenen Westenschouwen en
diverse andere verdrongen dorpen in Zeeland.

'Living history'-groepen uit Engeland en Vlaanderen
hadden hun tenten bij de herbouwde huizen van het dorp
opgeslagen. Demonstraties en presentaties van in
middeleeuwse kledij gehulde vaklui toonden hoe met vrij
'primitieve', laatmiddeleeuwse technieken en gereed-
schappen de fraaiste producten kunnen worden vervaardigd:
ijzeren maliënkolders, houten gebruiksvoorwerpen,
kruisbogen, schilderingen, aardewerk, geveerde wol, was-
tabletten enzovoort.

De aanwezige (Engelse) pottenbakker had een groot
aantal van zijn in een eerder stadium vervaardigde
kannen en kommen bij zich. Het oog werd getrokken
door een kom die bij een van de spinsters op tafel stond.
Deze bleek een kopie van een kom die in 1994 te Veere
door Henk Hendrikse (SCEZ) uit de beerput van één van
de Schotse Huizen is opgegraven! Dit voorwerp vertoont
een tot dusver onbekende voorstelling: een hert en een
toren, door middel van de sgrafittotechniek

(inkrassing) in de bodem van de kom aangebracht.
De pottenbakker bekende onmiddellijk schuldig te zijn
aan 'plagiaat' en vertelde dat de modellen van zijn
voorwerpen uit diverse archeologische publicaties komen.
De betreffende, vijftiende-eeuwse kom is afgebeeld in
Vondsten uit Veere (Abcoude 1996), een publicatie door
medewerkers van het voormalige Provinciaal Depot voor
Bodemvondsten (nu deel van de SCEZ) en de ROB, die
ook zijn weg naar Engeland heeft gevonden.

Ook een ander door de pottenbakker vervaardigd object
heeft een Zeeuwse achtergrond. Dit is een zogenaamde
kaarsenbak van rood aardewerk, versierd met mannen-
kopjes op de hoeken en dierenkopjes als handvaten. Ook
dit betreft een heel zeldzaam voorwerp in Nederland.
Men vond het in 1971/72 in de beerput van het kasteel
van West-Souburg, het latere kasteel Aldegonde. Het
voorwerp is beschreven en afgebeeld in het boek *Philips
van Marnix van Sint-Aldegonde* (Antwerpen 1998).

*De pottenbakker aan
het werk
(foto H. Kuipers).*

*Een kom naar een origineel
uit Veere (foto H. Kuipers).*

'Middeleeuwse' kampeerters te Raversijde.